

*В. У. Праскаловіч (Рэспубліка Беларусь, Мінск,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт)*

ТЫПАЛОГІЯ ЗАДАННЯЎ ПА ЛІТАРАТУРЫ І МЕТАДЫЧНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ ІХ КАНСТРУАВАННЯ

У метадычнай тэорыі і адукацыйнай практыцы выкладання літаратуры дагэтуль не існуе цэласнай, сістэмнай тыпалогіі практыкаванняў і заданняў.

Так, В. Я. Ляшук, характарызуючы сістэму работы па фарміраванні чытацкіх уменняў вучняў, вылучае наступныя тыпы заданняў: заданні, накіраваныя на асэнсаванне твора як мастацкай з'явы; заданні, накіраваныя на ацэнку таго ці іншага кампанента твора; заданні, накіраваныя на вывучэнне адметнасці творчай манеры пісьменніка; заданні, накіраваныя на параўнанне твора з яго інтэрпрэтацыяй у іншых відах мастацтва [1].

На іншай аснове пабудавана класіфікацыя, створаная расійскім вучоным М. І. Кудрашовым [2]. Ён абумоўлівае класіфікацыю заданняў логікай пазнавальнай дзейнасці вучняў і ступенню яе самастойнасці: рэпрадуктыўныя, эўрыстычныя або часткова-пошукавыя, даследчыя, творчыя заданні.

Шматаспектную класіфікацыю заданняў па літаратуры распрацавала беларускі вучоны-метадыст Я. В. Перавозная [3]: па характары актыўнасці пазнавальнай дзейнасці вучняў – рэпрадуктыўныя (завучванне на памяць, канспектаванне, складанне планаў артыкула, мастацкага твора, уласнага адказу, выклад матэрыялаў артыкулаў падручніка і інш.); эўрыстычныя (пошук адказу на праблемнае пытанне, рашэнне праблемнай сітуацыі, супастаўленне вобразаў, твораў аднаго пісьменніка ці твораў, блізкіх па тэматыцы, розных аўтараў і літаратур, супастаўленне мастацкага тэксту з ілюстрацыяй да яго і інш.); праблемна-даследчыя, накіраваныя на авалоданне навуковым метадам пазнання (даследаванне асаблівасцей партрэта ці маўленчых характарыстык у творах, функцыі элементаў вуснай народнай творчасці, выяўленне спецыфікі канфлікту ў двух драматургаў, супастаўленне чарнавога варыянта твора і канчатковага, устанаўленне тэматычных сувязей паміж рускай і беларускай літаратурамі і г.д.); творчыя (розныя віды пераказаў, складанне сцэнарыяў, казак, прыказак, прымавак, невялікіх па аб'ёме апавяданняў, баск ці іх элементаў, падрыхтоўка выразнага чытання твораў розных жанраў і інш. – для сярэдніх класаў; складанне паэтычных і праявічных твораў, мізансцэніраванне, складанне рэжысёрскіх каментарыяў, паэтычных зборнікаў любімых аўтараў, літаратурна-музычных кампазіцый, пераклады з рускай мовы на беларускую – для старшых класаў); па форме арганізацыі прадуктыўнай дзейнасці – калектыўныя, прызначаныя для ўсяго класа;

групавыя – прапануюцца з улікам інтарэсаў і магчымасцей вучняў (чытанне па ролях фрагмента драматычнага твора, драматызацыя эпічнага тэксту, падрыхтоўка віктарын, крыжаванак і інш.); індывідуальныя ці індывідуалізаваныя (літаратурна-творчая дзейнасць па выкананні спецыфічных заданняў) – прапануюцца для ліквідацыі прабелаў у падрыхтоўцы вучняў (няўменне складаць план ці характарызаваць героя, выразна чытаць байку і інш.), але часцей за ўсё – для павышэння чытацкага ўзроўню вучняў, якія праяўляюць цікавасць і здольнасць да літаратуры; у залежнасці ад паслядоўнасці выканання – падрыхтоўчыя, замацавальныя, кантрольныя заданні.

Такім чынам, у вызначэнні пераліку заданняў па літаратуры даследчыкі прытрымліваюцца розных крытэрыяў: псіхічных уласцівасцей успрымання, логікі пазнавальнай дзейнасці, структуры вучэбнай дзейнасці і г.д. Як бачым, ніводная з прыведзеных класіфікацыйных асноў не прадстаўляе працэс літаратурна-творчай дзейнасці цалкам і не прадугледжвае спецыфічных для дадзенага віду вучэбнай дзейнасці тыпаў практыкаванняў.

У нашым даследаванні [4] зыходнымі прынцыпамі распрацоўкі тыпаў заданняў па літаратуры з'яўляюцца: прынцып узроставай сензітыўнасці, прынцып градуальнасці, прынцып фарміравання літаратурна-творчых груп вучняў-чытачоў.

Прынцып узроставай сензітыўнасці абумоўлівае адбор і канструяванне матэрыялу практыкаванняў з улікам узростава-псіхалагічных асаблівасцей, інтэлектуальна-пазнавальных магчымасцей вучняў на розных ступенях навучання літаратуры. Прынцып градуальнасці (А. В. Архіпава), або "прынцып спіралі" (у тэрміналогіі Б. Д. Богаяўленскай), прадугледжвае паслядоўнае ўскладненне вучэбных заданняў – ад простага да складанага, ад часткова прадуктыўнага да прадуктыўнага, ад аналітычнага да эўрыстычнага і г.д. Прынцып фарміравання літаратурна-творчых груп вучняў-чытачоў. Зыходзячы з пазіцыі цэласнасці асобы, уліку яе індывідуальных асаблівасцей, патрэб і здольнасцей навучанне на ўроках літаратуры ажыццяўляецца ў рамках нейрапсіхалагічнага падыходу да асобы вучня [5]. Вышэйшыя псіхічныя функцыі, якія вызначаюць у тым ліку і здольнасць да навучання, у значнай ступені рэалізуюцца дзейнасцю паўшар'яў галаўнога мозгу. Функцыянальная спецыялізацыя паўшар'яў з'яўляецца базісным прынцыпам дзейнасці мозгу чалавека, якая ўплывае на яго ўспрыманне, псіхічныя асаблівасці і кагнітыўны стыль. Творчыя здольнасці выяўляюцца ў асноўным патэнцыялам правага паўшар'я галаўнога мозгу. Вучні з дамінаваннем левага паўшар'я адносяцца да аналітычнага тыпу і маюць схільнасць да вербальных відаў дзейнасці. Вучні з дамінаваннем правага паўшар'я звычайна схільны да сінтэзу і валодаюць абстрактным мысленнем. Вучні з дамінаваннем левага і правага паўшар'яў мозгу валодаюць рознымі асаблівасцямі, рознымі стылямі

мыслення і навучання. Ва ўмовах развіццёвага асобасна арыентаванага навучання асабліва актуалізуюцца стылі навучання "левапаўшарных" і "правапаўшарных" вучняў, калектыўныя, групавыя і індывідуальныя формы работы.

Заданні распрацоўваліся з улікам існуючых адрозненняў у навучальнасці школьнікаў, якія знаходзяцца ў адносна роўных педагагічных умовах. Скарэляваны комплекс метадычных сродкаў фарміравання творчай дзейнасці са спецыфікай мысліцельнай дзейнасці вучняў, абумоўленай тыпам асобы (мастацкі, мысліцельны, сярэдні, паводле І. П. Паўлава). У залежнасці ад характару мысліцельнай дзейнасці вучняў вылучаюцца: 1) заданні аналітычнага характару; 2) заданні сінтэтычнага характару; 3) заданні аналітыка-сінтэтычнага характару.

Першы від заданняў арыентаваны на работу з вучнямі з дамінантным дывергентным, або творчым, мысленнем. З мэтай карэкцыі дзейнасці вучня-"мастака" метадычна мэтазгодна скіроўваць яго да выканання практыкаванняў аналітычнага характару. Вучань знойдзе сябе ў даследчай дзейнасці праз супастаўленне літаратурнага твора з яго інтэрпрэтацыяй у розных відах мастацтва. Вучні-"мысліцелі" з аналітычным тыпам мыслення ўключаюцца ў вучэбную дзейнасць праз практыкаванні сінтэтычнага характару, якія накіраваны на стварэнне ўмоў для станаўлення і развіцця творчых якасцей асобы: распрацаваць кадраплан, рэжысёрскі каментарый, сцэнарый, літаратурна-музычную кампазіцыю і г.д. Трэці від практыкаванняў разлічаны на "сярэдніх" вучняў (такіх большасць – да 80 %), для якіх характэрна адносная раўнавага тыпаў мыслення. На гэтай аснове прапануецца пэўная сістэма аналітыка-сінтэтычных практыкаванняў. Ступень самастойнасці вучняў рэгламентуецца праз практыкаванні, накіраваныя на фарміраванне адпаведных пазнавальных і творчых якасцей асобы. Заданні такога тыпу блізкія да даследчых з элементамі творчасці. У працэсе навучання яны маюць характар падрабязных інструкцый. Паступова інструкцыі скарачаюцца да ўказанняў на дзейнасць і, урэшце, абмяжоўваюцца пастаноўкай задачы і кантролем яе выканання.

Адпаведна з узроўнямі прадуктыўнай дзейнасці вучняў можна вылучыць пяць тыпаў практыкаванняў: узнаўляльныя, рэканструктыўна-варыятыўныя, эўрыстычныя, даследчыя і творчыя. У адукацыйным працэсе практыкаванні вышэйназваных тыпаў выкарыстоўваюцца ў комплексе. Ніводны з гэтых тыпаў не можа быць элімінаваны, паколькі "практычнае асваенне ажыццяўляецца не на базе механічных трэніровачных практыкаванняў, а ў выглядзе канвеернай сістэмы мэтанакіраваных вучэбных дзеянняў" [6, с. 72]: узнаўленне, паўтарэнне па прапанаваным узору (рэпрадуктыўная дзейнасць), часткова прадуктыўная, пошукавая, прадуктыўная творчая дзейнасць.

Зыходным прынцыпам канструявання творчых заданняў па літаратуры з'яўляецца прынцып "пагружэння" ў жанравую прыроду твора. Гэты прынцып заснаваны на тым, што практыкаванні жанравай накіраванасці прадыхтаваны мастацкай прыродай твора.

Існуюць наступныя творчыя заданні, абумоўленыя характарам эпічнага жанру: чытанне па асобах (калі тэкст насычаны дыялогамі), мастацкае расказванне, слоўнае маляванне, творчы пераказ, складанне характарыстык (індывідуальных, параўнальных, групавых) персанажаў, стварэнне пейзажных і партрэтных замалёвак, стылістычны эксперымент, напісанне старонак дзённіка (лістоў) літаратурнага героя, стварэнне кодэкса гонару літаратурных герояў, інтэрв'юіраванне літаратурнага героя, складанне гісторыі з апорай на сэнсавую піраміду, "дадумванне" ("дапісванне") твора, стварэнне кадраплана, інсцэніраванне апавядальных твораў ці іх частак, стварэнне відэароліка да пэўнага эпізоду, буктрэйлера паводле вывучаемага твора і інш.

Пры разглядзе паэтычнага твора выкарыстоўваюцца заданні, што стымулююць уласную вершатворчасць вучняў: дапісванне апошняга радка або страфы верша, напісанне вершаў на зададзеную тэму па апорных словах ці без іх, напісанне вершаў па зададзенай схеме чаргавання радкоў (трыялет, актава, санет), напісанне вершаў па прапанаваных рыфмах (бурымэ) і інш. Арамя таго, "падказка гатовых рыфмаў зусім не азначае, што свой верш трэба складаць толькі па іх, яна даецца для таго, каб абудзіць творчую фантазію і вобразныя ўяўленні вучняў" [7, с. 82].

Для спасціжэння асаблівасцей драмы як адмысловага віду слоўнага і тэатральнага мастацтва раіцца звярнуцца да эфектыўных практыкаванняў жанравай накіраванасці: стварэнне мізансцэн, кадрапланаў, "рэжысёрскіх рэмарак", "рэжысёрскага каментарыя", прайграванне роляў рэжысёраў (складанне рэжысёрскага плана спектакля), акцёраў (прэзентацыя ўласнага "бачання" выканання адной з роляў), дэкаратараў (распрацоўка эскізаў дэкарацый да асноўных эпізодаў твора), касцюмераў (распрацоўка эскізаў касцюмаў і грыму), мастакоў (распрацоўка афіш да спектакля, праграм, запрашальных білетаў у тэатр) і інш. Як бачым, сувязь драматургіі з тэатрам (а ў апошні час – з кіно, тэлебачаннем, радыё, інтэрнэтам) дае падставу гаварыць аб выкарыстанні спецыяльных "тэатральных" прыёмаў пры яе вывучэнні.

Зыходзячы з прынцыпу фарміравання спосабаў дзейнасці і іх паслядоўнасці ў нашым даследаванні [гл.: 4] распрацавана група праксіялагічных (ад грэч. 'дзейнасны') практыкаванняў, накіраваных на авалоданне спосабамі творчай дзейнасці. Спосабы дзейнасці эксплікуюцца як алгарытмы дзейнасці, узоры, што ўстанаўліваюць парадак вучэбных аперацый па выкананні заданняў да творчых практыкаванняў (узор-ілюстрацыя, узор дзеяння і яго выніку, культурна-гістарычны ўзор (у

тэрміналогіі А. В. Хутарскога [8, с. 72]), узор гатовага адукацыйнага прадукту).

Фактычна кожнаму вучню прапануецца пакрокавы алгарытм дзейнасці:

- 1) вучэбная матывацыя і мэтавызначэнне;
- 2) вучэбнае заданне і яго выкананне з дапамогай адпаведных дзеянняў;
- 3) інтэрыярызацыя (усведамленне ўзору);
- 4) экстэрыярызацыя (практычная рэалізацыя ў творчай дзейнасці засвоеных ведаў, уменняў і адмыслова мастацкіх здольнасцей);
- 5) творчае самавыяўленне;
- 6) рэфлексія.

Па выніках выканання такіх практыкаванняў можна меркаваць пра ступень сфарміраванасці ў вучняў творчых уменняў і кіравацца гэтым у далейшай дзейнасці. Акрамя таго, навучанне набывае захапляльную форму.

Такім чынам, вызначаючы тыпалогію практыкаванняў мы зыходзім з асаблівасцей псіхалогіі ўспрымання сучасных вучняў і жанравай спецыфікі мастацкага твора. Гэтыя віды прадметна-творчай дзейнасці, шмат у чым прадыхтаваныя самой "прыродай" тэксту, развіваюць інтэртэкстуальны слых чытачоў, моўную чуйнасць, асацыятыўнае мысленне, дапамагаюць пераадолець змештава-стылістычны бар'ер і актывізуюць успрыманне. Творчыя практыкаванні – разнастайныя па змесце і форме іх выканання – развіваюць агульныя і спецыфічныя мастацкія здольнасці вучняў, культуру ў цэлым. Яны накіраваны на рэалізацыю адной з асноўных мэт літаратурнай адукацыі – выхаванне асобы з выразна выяўленымі творчымі схільнасцямі, здольнай да ўспрымання прыгожага, інтэлектуальнага і духоўнага развіцця.

Вартасць прапанаванай шматаспектнай тыпалогіі заключаецца ў яе адкрытым характары: пры з'яўленні новых метадычных даследаванняў новыя тыпы практыкаванняў зоймуць сваё месца ў класіфікацыі, не парушаючы яе адзінства.

Літаратура

1. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб. дапам. / Л. В. Асташонак [і інш.]; пад рэд. В. Я. Ляшук. – Мінск, 2002.
2. Кудряшев, Н. И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы: пособие для учителя / Н. И. Кудряшев. – М., 1981.
3. Перевозная, Е. В. Внеурочные формы организации обучения литературе / Е. В. Перевозная // Русский язык и литература. – 2009. – № 9. – С. 41–44.
4. Праскаловіч, В. У. Метадалогія культуратворчага развіцця вучняў V–XI класаў у працэсе навучання беларускай літаратуры/ В. У. Праскаловіч. – Мінск, 2013.

5. Голенков, В. В. Подход к индивидуализации обучения на основе исследования межполушарной асимметрии головного мозга / В. В. Голенков, Е. Б. Филиппова // Адукацыя і выхаванне. – 1997. – № 10. – С. 34–47.

6. Яленскі, М. Г. Лінгвадыдактычная парадыгма асобасна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М. Г. Яленскі. – Мінск, 2002.

7. Карухіна, В. А. Урокі беларускай літаратуры ў 8 класе: вучэб.-метадапам. для настаўнікаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі, з беларус. і рус. мовамі навучання / В. А. Карухіна, П. І. Лявонава, І. М. Слесарава. – Мінск, 2006.

8. Хуторской, А. В. Развитие одарённости школьников: Методика продуктивного обучения: пособие для учителя / А. В. Хуторской. – М., 2000.